

Faiq ƏLƏKBƏROV
(Qəzənfəroğlu)

AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun böyük elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

ni, dilini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını, tarixini və s. daha dərinləndirən yaxşı anlayışa, onların müstəmləkəçilik ideyaları türkölər arasında geniş yayılmayacaqdır. Bu isə əlbəttə, rus şovinistlərinə əl vermirdi. Bu baxımdan rus millətçilərinin türklərin öz dillərini tədqiq

findən işğalına haqq qazandıranlarla yanaşı, eyni aqibətə uğramış Azərbaycan Cümhuriyyətinin faciəvi taleyinə müsbət don geyindirmək istəyənlər də tapılır. Bəzi "ziyallarmız" iddia edirlər ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin sovet Rusiyası tərəfindən işğalı

nın tarixən iki qarşılıqlı və doğma ölkələr olmasını göstərir. Onun fikrincə, bu doğmalıq və qarşılıqlı 20-ci əsrin əvvəllərində özünü bir daha bürüzə vermişdir. Belə ki, Anadolu türkləri dar ayaqda olan Azərbaycan türkləri onları, Azərbaycan türkləri dar

ayıl", deyən Ə.Cəfəroğlu qeyd edir ki, Azərbaycan və Türkiyə türkləri eyni soyu və dili paylaşdıqları halda, hər iki ölkədən bəzi tədqiqatçılar tapılır ki, türk mütəfəkkirlərini "azəri", "türkiyəli" deyərək kimi yərə parçalayırlar: "Bu hər bir Azəri türkünün nə qədər müəssir eloyursa, eyni dərəcədə də bir soydan olan, bir dili paylaşan iki qarşılıqlı - Azəri və Anadolu türkünün ortaq ədəbiyyatı, dil və mədəniyyətini parçalamaya rəvac verir və təbii ki, məhz bu səbəbdən də hər iki tərəfdən olan türkləri əsla məmnun etməyəcəkdir. Mirzə Fətəli əslən və nəslən bir türk olduğu halda onu Türkiyə mühitinə əcnəbi bir müəllif kimi tanımaqdan güdülmə məqsəd nədir? Anlaşılması ən çətin olan məsələ də elə budur. Əgər məqsəd Azəri türk müəlliflərini Anadolu mühərrirlərinə, Azəri türklərini isə Anadolu türklərinə əcnəbi kimi tanımaqdırsa, belə olan surətdə Füzuli və Nəsimi kimi böyük türk şairlərini də sadəcə "əcnəbi" Azəri mühitinə daxil edərək onları ümumtürk mədəniyyəti sahəsindən kənarlaşdırmaq lazımdır. Halbuki elə dünən Ulu Qazinin göstərişi ilə Ankarada toplanan ilk türk tarix qurultayında türk birliyinin ana vətəni, mənşəyi, mədəniyyətinin və ümumiyyətlə, bütün mövcudiyətinin qarşılıqlı "ayrılıq və qeyriilik" güdülmədən bir küll halında ayrılmasına və ayrılmasına qarşı qərar verilmişdir".

Azərbaycan türkçülüüyü ideyası-XVII

Əhməd Cəfəroğlu: "Azəri türkləri istiqlalə layiq, hürr yaşamağa hazır, yetişmiş bir millətdir"

Azərbaycanın tanınmış dilçi və türkoloq alimi, uzun müddət Türkiyədə yaşamış aydınlarımızdan Əhməd Cəfəroğlunun (1899-1975) Azərbaycan türkçülüüyü ideyası ilə bağlı olan araşdırmalarında milli dil və ədəbiyyat, milli istiqlal və türk birliyi məsələləri xüsusi yer tutmuşdu.

Milli dil məsələsi ilə bağlı o yazırdı ki, Türkiyə və Azərbaycan türklərinin ədəbi dili moğol istislasına qədər eyni olmuş, ancaq bu dövrdən başlayaraq azəri türkcəsi ortaq kökündən bir qədər ayrılmışdır. Belə ki, İranın-farsların təsir dairəsinə düşən Azərbaycan-türk dili ümumilikdə əsas ana oğuzcadan ayrılması da, tədricən Anadolu ədəbi türkcəsindən fərqli bir ədəbi dil mahiyyəti almağa başlamışdır. Onun fikrincə, yalnız 18-ci əsrdə İran hakimiyyətinin cənubi Qafqazda zəifləməsi və müstəqil türk xanlıqlarının yaranması Azəri türk ləhcəsinin, yeni mərhələsinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə, 19-cu əsrdə milli mətbuat, milli teatr, milli komediyaaların yaranması ilə milli dil özünün intibah dövrünü yaşamışdır.

Cəfəroğlunun fikrinə görə, Avropa dilləşməsi ilə bağlı elmi tədqiqdə Azərbaycan-türk dili öz adı ilə adlandırıldığı halda bir əsrlilik Rusiya hakimiyyəti nəticəsində rus ruhanilərinin də təşviqi ilə Rusiya türklərinin mühüm hissəsinə aid edilən "tatar dili" ifadəsi bizim türkcəyə də şamil olunmuş və istər-istəməz bu gün ad baxımından Qafqaz Azəri türkcəsi İran Azərbaycan türkcəsindən tam şəkildə fərqləndirilmişdir. O, daha sonra yazır ki, rus missionerləri yerli xalqların dilini öyrənməklə yanaşı, "o biri tərəfdən isə bizim yərinə qiddət göstərə bilməyimizdən faydalananaraq türk qarşılıqlarımızı ruslaşdırmış, hətta bəzilərini dinlərini dəyişib onları xristianlaşdırmağa müvəffəq olmuşlar. Həmin misso-

nerlər türk dillərini öyrənməklə, türklərə onların öz dili ilə türklükdən və ana dilindən uzaqlaşmaq fikrini təlqin etmişdilər. Türk qarşılıqlarımızdan başqa dünyanın heç bir yerində heç bir millət və qövmlər öz doğma dili ilə aldadırlar (bunu, eyni lile Cənubi Azərbaycan türklərinə də aid etmək lazımdır - F.Ə.) milli ruhundan və əqidəsindən uzaqlaşdırılmamışdır. Sərhədləri az qala Ağrı dağının ətəklərinə qədər uzanan, dünənə qədər torpaqlarında hürr və azad yaşayan Azərbaycanda rus istilasının təsiri altında, kim bilir, nə qədər sırası türk və hətta türk ziyalıları ana dilində düzgün yazmağı-oxumağı bacarmırlar?!"

Fikrimizcə, Ə.Cəfəroğlunun o zaman yazdığılarında bu gün nə dərəcədə aktual olmasının geniş şərhə ehtiyacı yoxdur. Çox təəssüflərlə olsun ki, ruslaşdırma siyasəti nəticəsində bugünkü Azərbaycan insanlarının, xüsusilə onun ziyalısının keyfi bir qismi yalnız rusca yazmağı-oxumağı bacarmır. Bu isə əlbəttə, milli ruh varlığı baxımından çox zərərli. Məhz çarizm və sovet dövründə bu günkü nəzərə alan antiAzərbaycan və antitürk ideoloqları ruslaşdırma siyasətinin əsasını qoymuşdular. Cəfəroğlu yazır: "Rusların oxudulması qadağan etdikləri türkcəmizin yerinə səxavətlə açıdıqları rus məktəblərində oxuyan hər bir türk, təbii ki, onların dilini daha asan və yaxşı öyrənir, fikirlərini bu dildə izah edir, zövqlərini rus ədəbiyyatının müəllifləri ilə oxşayırlar. Belə şəraitdə hətta Türkiyə sərhədləri yaxınlığında, lakin əsarət altında yaşayan Azəri qarşılıqlarımızda inkişaf etmiş milli dil birliyi olmadığı halda həmin birlik və vətəndə Türkiyədən çox uzaqlarda yerləşən qırqız, türkmən, tatar ellərində aramaq, sadəcə, imkansızdır".

Çarizm və sovet ideoloqları yaxşı başa düşürdülər ki, türklər milli kimlikləri

etmələrinə, yeni ədəbiyyat yaratmalarına və s. qısqancılıqla yanaşması təbii idi. Bir sözlə, rus millətçiləri türkləri dillərini öyrətməyə, məktəblərdə, universitetlərdə təhsil almağa şərait yaradır, ancaq bu zaman ruslaşdırma siyasətini, yəni türklərin türk kimi deyil, rus kimi (zahirən isə sovet milləti və s. kimi) düşünməyə vadar etməyi unutmurdular.

Şübhəsiz ki, çar və sovet Rusiyasında türklərə qarşı yeridərsən ruslaşdırma siyasəti təsirsiz ötürülməmişdir. Sözdə milli dil və milli mədəniyyətdən bəhs açan bolşeviklər gerçəklikdə isə türk vətəndəsinin və milli birliyinin parçalanması uğrunda çalışırdılar. Rusiya əsarətindəki türk qövmlərinin az qala hər birinin dilini "müstəqil dil" və "cümhuriyyət" elan edən bolşeviklərin əsas məqsədi vahid türk dilinin və millətini parçalamaq idi.

Azərbaycanın milli istiqlal məsələsinə gəlincə, Cəfəroğlunun fikrincə, hər bir türk 27 aprelə Azərbaycan türklərinin izzəti-nəfsinə endirilən vicdansız zərbəni bir daha göz önünə gətirməklə, milli Azərbaycan məfkurəsinin nə qədər uca amal olduğunu bir daha təqdirdir edir və istiqlal şəfqətinin artıq dan yerindən sökülməkdə olduğunu sezir. Bu baxımdan istiqlal davası azəri türklərinin taleyi və yaşam prinsipidir. O daha sonra yazır ki, dil, mədəniyyət, milli monlik, əxlaq və s. etibarı ilə türklüyə tam yad olan qüvvənin - bolşeviklərin illərdən bəri vurduğu zərbələr yalnız bir məqsədə və bir hədəfə yönəldilmişdir: "Azərbaycanı türklüyə qoymaq, istiqlal və milliyət ruhunu kökündən qoparıb atmaq! Bu isə bir daha onu göstərir ki, Azəri türkləri istiqlalə layiq, hürr yaşamağa hazır, yetişmiş bir millətdir".

Yeri gəlmişkən, hələ də sıralarımızda Azərbaycanın şimalının çar Rusiyası tərə-

mənfi hal olsa da, guya Sovetlər Birliyi dövründə Azərbaycan hansısa uğurlar əldə etmişdir.

Halbuki, Azərbaycan-türk milləti heç vaxt rus müstəmləkəsi ilə razılaşmamış, onun adət-ənənələrini, mədəniyyətini, dilini və milli kimliyini assimilyasiya etməyə çalışan müstəmləkəçilərə qarşı bütün səhələrdə daima mübarizə aparmışdır. Bu mübarizə çarizmin və bolşevizmin ən çox tüğyan etdiyi zamanlarda belə özünü bürüzə vermişdir. Ancaq etiraf etməliyə ki, bu gün çarizmin və bolşevizmin bizi "miras" qoyub getdiyi bir çox "adət-ənənələr" var ki, xalqımız sözün həqiqi mənasında ondan qurtula bilməz deyildir. Bu ən çox özünü dilmizdə, mədəniyyətimizdə, ədəbiyyatımızda bir sözlə, həyatımızın bütün vacib sahələrində özünü bürüzə verir. Çox təəssüflərlə olsun ki, bir çox ziyallarmız bir çox obyektiv və subyektiv səbəblərə görə milli ideyanı Azərbaycan türkçülüüyünü anlamağa zorluq çəkir, çarizm və bolşevizmin əsil üzünü görmək əvəzinə orada müsbət meyarları axtarırlar. Əlbəttə, biz keçmişə aid bütün məsələlərə destruktiv yanaşmanın da əleyhinəyik. Ancaq bütün hallarda çarizm və bolşevizm dövründə Azərbaycan türkləri arasında yaranmış "Rusiya və rus düşmənciliyi"ni təsadüfi də saymaq mümkün deyildir. Azərbaycan türkləri onun istiqlalçılığını (Azərbaycan Türk Xanlıqları və Azərbaycan Cümhuriyyəti) öləndən alan və bütün səhələrdə ona qarşı düşmən münasibət bəsləyən rus siyasətinə başqa cür yanaşsa da bilməzdi. Bu baxımdan Cəfəroğlu doğru qeyd edir ki, hələ 19-cu əsrdə "Rusiya və rus düşmənciliyi" beləcə şüurla şəkkildə azəri şairləri arasında geniş yayılmışdır".

Türk birliyinə gəlincə, Cəfəroğlu buna nümunə kimi Türkiyə və Azərbaycanca-

ayaqda olanda isə Anadolu türkləri onların dayağı olmuşdur. 1-ci dünya müharibəsində ruslara əsir düşən Anadolu türk əsgərlərinə yardım edən, eyni zamanda Çanaqqalada onlarla bir yerdə türk düşmənlərinə qarşı savaşa Azərbaycan türkləri olmuşdur: "Bir çox hərbi əsirlər rus zindanlarından qaçırılmış, onların təkrar vətənlərinə dönmələrinə yardım edilmişdir. Bu ağır vaxtda Azərbaycan sanki öz dərini - rus istilasını unudaraq yalnız Anadolu düşünmüş və bu istiqamətdə əməli işlər görmüşdü. Əvəzində 1918-ci ildə Azərbaycan Cümhuriyyəti quruldu. Bu zaman Anadolu gələn Türkiyə ordusu istiqlal təməlinin qoyulmasında mühüm rol oynamışdı. Osmanlı imperatorluğunun süqutu ilə ana vətənin başı üzərindəki qara buludların sıxlaşmasına, əcnəbi müdaxilənin şiddətlənməsinə baxmayaraq Anadoludan olan qarşılıqlarımız Şərqdəki ilk Türk Cümhuriyyətinə sevgiləri qanları ilə ödədilər. Osmanlı isə bir imperatorluq və xilafət olsa da, ilk türk Cümhuriyyətinə münasibətdə şərfli mövqeyini sona qədər mühafizə etdi".

"Şəhidləri, dilləri, soyları bir olan bu qarşılıqların hər ikisi istiqlalə qovuşmaya qədər türkün tam zəfərindən danışmaq mümkün de-

tiyyən "ayrılıq və qeyriilik" güdülmədən bir küll halında ayrılmasına və ayrılmasına qarşı qərar verilmişdir".

Bu onu göstərir ki, həmişə Türkiyə və Azərbaycan türklərini yalnız dışardan deyil, içəridən də bir-birindən ayırmağa xidmət edən qüvvələr olmuşdur və bu gün də var. Türklüyün düşməni olan bu qüvvələr heç bir zaman türk millətlərinin birliyinə sevinməmiş, daima onlar arasında nifaq salmağa çalışmışlar. Biz bunu keçmiş tarixdə Teymurlar və Bəyazıdlar, Şah İsmayıl və Sultan Səlimlər, Şah Təhmasiblər və Sultan Süleymanlar və başqa zamanlarda çox görmüşük. Biz bunun 20-ci əsrin əvvəllərində də, Cümhuriyyət dövründə də Cümhuriyyətin işğalından sonrakı dövrlərdə də şahidi olmuşuq. Bu gün də Türkiyə-Azərbaycan birliyinin, ilk növbədə siyasəti, iqtisadi və hərbi, daha sonra dil, soy, mədəniyyət və s. sahələrdə birliyin baş tutmasına üçün əlindən gələni edən iç və dış qüvvələr vardır. Şübhəsiz, o dövrdə türk birliyinə qarşı olanlara Ə.Cəfəroğlular, Ə.Ağaoğlular, Ə.Hüseynzadələr, M.B.Rəsməzadələr, M.Ə.Rəsulzadələr, A.İldırım və başqaları cavab verdiyi kimi, bu gün də vardır və olacaqdır.